

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ
УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології***

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «**Психологія та корекція сімейних стосунків**»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема №13 Психодіагностика та корекція подружніх відносин

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (від 15.08.2023 р. №8)

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Греса Н.В.

Рецензенти:

1. Провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Мацегора Я. В.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент, Шиліна А.А.

План лекції

1. Порушення подружніх взаємовідносин.
2. Психодіагностичний інструментарій подружніх відносин.

Рекомендована література:

Основна

1. Васильченко О.М. Діагностика та корекція репродуктивної поведінки особистості: навчально-методичне видання. К.: 2012. 96 с. Режим доступу: <http://divovo.in.ua/vasilechenko-olega-mikolayivna-diagnostika-ta-korekciya-reprod.html>
2. Опорний конспект лекцій з курсу «Психологія сім'ї» для студентів напряму підготовки 6.030103«Практична психологія». Мукачєво: Вид-во МДУ, 2016р. 94с. Режим доступу: <http://dspace.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/720/1/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%9C.%D0%9E.%20%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%20%D1%81%D1%96%D0%BC%27%D1%97.pdf>
3. Помиткіна Л.В. Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Л.В. Помиткіна, В.В. Злагодох, Н.С. Хімченко Н.І.– К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 270 с. Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Pomytkina_Liubov/Psykholohiia_simji.pdf
4. Психологія сім'ї: навч. посібник / [Поліщук В.М., Ільїна Н.М., Поліщук С.А., Мисник С.О., Савченко Ю.Ю. та ін.]; за заг. ред.В.М. Поліщука. [2-е вид.]. Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. 282 с.
5. Радчук Г.К., Тіунова О.В. Сімейне виховання. Освітній тренінг для батьків: навчально-методичний посібник. Тернопіль Навч. книга. Богдан, 2010. 120с. Режим доступу: <https://bohdan-books.com/upload/iblock/7c0/7c04b9302071ac775c93aaf17c1e4acb.pdf>
6. Ушакова І.М. Психологія сім'ї. Конспект лекцій. НУЦЗУ. 2017. Режим доступу:http://univer.nuczu.edu.ua/tmp_metod/2067/Konspekt_lekcij_PsS.pdf

Додаткова

1. Психологія сімейних взаємин: нав.посіб./[М.С. Корольчук, ПП. Криворучко, В.І. Осьодло та ін.]; заг.ред.М.С. Корольчука. – К.:Ніка-Центр, 2010. 296 с.
2. Седих К.В. Психологія сім'ї: Навчальний посібник . Полтава, 2013. 197с.
3. Федоренко Р.П. Психологія сім'ї. Навчальний посібник. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 364 с.
4. Психологія сім'ї та шлюбу: таблиці, схеми, коментарі : навчально-наочний підручник / за заг. ред. О. М. Цільмак. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020.266 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
2. Пошукова система Springer <https://link.springer.com/>
3. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>
4. Пошукова система WorldWideScience.org <https://worldwidescience.org/>
5. Пошукова система DOAJ <https://www.doaj.org/>

6. Пошукова система DOAB <https://www.doabooks.org/>
7. Пошукова система SpringerOpen <https://www.springeropen.com/>
8. Електронна бібліотека Наукова періодика України <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>
9. Moodle — Національний університет «Острозька академія»
<https://moodle.oa.edu.ua/login/index.php>

Текст лекції

Сучасні шлюбно-сімейні стосунки, як було зазначено раніше, не можуть бути статичними. Вони постійно змінюються під дією внутрішніх (ситуації, погляди та переживання членів родини) та зовнішніх (соціально- економічні умови в суспільстві, поради друзів, установки колег та ін.) чинників. Підсилюють цей вплив і фінансові, житлові, майнові, професійні та інші проблеми. Тому питань, з якими можуть звертатися до сімейного консультанта, може бути безліч. Л.Б. Шнейдер назвала їх ненормативними. В першу чергу сюди належать питання, що обумовлені наступними критичними ситуаціями: конфлікти різного походження; хвороба одного з подружжя; смерть; ревності та зрада; розлучення; втрата роботи чи інфляція; арешт; стихійні явища природи та ін. **Або наступні:** 1) різні конфлікти, взаємні невдоволення, пов'язані з розподілом подружніх ролей та обов'язків; 2) конфлікти, проблеми, невдоволення чоловіка й жінки, пов'язані з розбіжностями в поглядах на сімейне життя й міжособистісні стосунки; 3) сексуальні проблеми, невдоволення одного з подружжя іншим у цій сфері, їхнє взаємне невміння налагодити нормальні сексуальні стосунки; 4) складнощі й конфлікти у взаєминах подружньої пари з батьками одного або обох партнерів; 5) хвороба (психічна або фізична) одного з подружжя, проблеми та труднощі, викликані необхідністю адаптації родини до захворювання, негативним ставленням до себе самого й найближчого оточення хворого або членів його сім'ї; 6) проблеми влади та впливу в подружніх взаєминах; 7) відсутність тепла в партнерських стосунках, дефіцит близькості й довіри, проблеми спілкування.

Сімейні конфлікти – це взаємні негативні стосунки, що виникають при зіткненні бажань, позицій, інтересів. У родині конфлікт може виникати тоді, коли обидві сторони намагаються заволодіти одним і тим самим об'єктом чи зайняти одне і те ж саме місце, грати несумісні ролі. Успішно функціонуючі родини відрізняються не відсутністю або низькою частотою конфлікту, а малою їх глибиною та відносною безболісністю.

Наступну критичну ситуацію в сім'ї може спровокувати *невиліковна хвороба одного з подружжя, дітей чи пристарілих батьків*. У таких випадках консультанту слід бути максимально щирим, але й обережним при поясненні особливостей перебігу хвороби та правил догляду за хворим. Адже на практиці йому може зустрітися діагноз чи назви ліків, з якими він не знайомий. До того ж сам клієнт може недостатньо володіти інформацією про діагноз члена родини. Від самої інформації, що буде повідомлена консультантом, залежить сценарій побудови подальшого життя клієнта.

Окремим питанням в сімейному консультуванні стоїть *проблема втрати одного з подружжя через смерть*. По-різному слід будувати консультацію у разі, якщо смерть сталася раптово чи внаслідок довготривалої хвороби. Тут є багато спільного, але різниця полягає в тому, що переживання смертельної хвороби передбачає проходження разом з помираючим декількох стадій помирання (заперечення, роздратування, торг, депресія, прийняття). Проте не

варто тут зупинятись на особливостях надання психологічної допомоги у цьому разі, оскільки це є більше сферою кризового консультування. У разі раптової смерті людини до психолога звертаються за допомогою у переживанні втрати. Тут консультант в першу чергу має справу з екстреною психологічною допомогою та роботою з емоціями клієнта. У ситуації втрати одного з подружжя, клієнт, який звернувся до психолога, переживає ряд послідовних стадій. Вони можуть не мати чітких кордонів та обмежень у часі, але послідовність їх завжди незмінна. Серед них виокремлюють наступні. У цей час клієнта необхідно супроводжувати у процесі виходу з негативних емоцій, бо ситуація може вийти з під контролю. Навіть сильні духом люди можуть почати зловживати алкоголем та снодійними чи допускати думки про самогубство. Вони думають про можливість передбачити та запобігти горю. Можуть перекладати провину на когось (лікарів, рідних, учасників події) або на себе;

1. Протест. Клієнт має підвищену роздратованість. Намагається задати собі питання: "За що мені це?". Сердиться, що йому доводиться змінювати свій спосіб життя чи вирішувати, можливо, навіть суперечливі юридичні питання, пов'язані з майном. У разі фінансових труднощів ситуація може ускладнюватися. Психолог може акцентувати на тому, що це нормальні прояви переживання втрати, а не зосереджуватися на визначенні далеких перспектив майбутнього. Консультант має бути орієнтований на покроковому вирішенні всіх труднощів, що виникають на цьому етапі життя людини. 2. Депресія та уникання. На цій стадії людина уникає суспільства. Важливо дати їй можливість проговорити спогади про минуле з близькою людиною. Може виникати відчуття провини. Простежуються всі симптоми депресії. На цій стадії людині надзвичайно важлива підтримка з боку родичів та друзів, але без надмірної гіперопіки. 3. Відновлення. Людина повертається у звичну колію пореному. Одна бере на себе більше нових обов'язків, а інша поступово входить у робочий ритм. Важливо, щоб це було пов'язано зі спілкуванням. Якщо професійна діяльність клієнта не пов'язана з роботою в групі, то таку групу має замінити психолог. При цьому важливо створити атмосферу планування, постановки цілей, аналізу результатів. Спочатку це мають бути недовготривалі наміри, а потім з'являються нові деталі та термін виконання поставлених завдань. Крім того, психолог має враховувати такі індивідуальні психологічні особливості людини: темперамент, екстра/інтровертованість, систему цінностей, стійкість мотивації, ставлення до провідного виду діяльності і т.д.

Серед інших ситуацій, коли до психолога звертаються за допомогою, особливе місце займає *проблема ревнощів*. Найбільш розповсюдженою точкою зору серед терапевтів стосовно проблеми ревнощів є та, що це проблема самого "ревнивця". Відповідно до цього робота спеціаліста полягає у спрямуванні клієнта на "перебудову" ставлення до реальності. Консультативна бесіда має базуватися на кількох значущих особливостях, які консультант враховує про взаємодії з клієнтом, у запиті якого є скарги на незадоволеність своїми сімейними стосунками через ревнощі. Серед них наступні: 1) Особистісні особливості "ревнивця". Відомо, що до переживань чи сумнівів у свій привабливості більше схильні люди емоційно нестійкі, такі, які мають низьку самооцінку чи епілептоїдні риси характеру. Людина, яка не може опанувати свої страхи та віднайти у собі підкріплюючі мотиви, схильна до ревнощів. Тому психологу більше доведеться працювати з інтимно-

особистісною сферою клієнта-ревнивця, аніж з обома членами подружжя. 2) Загалом у роботі зі стороною, для якої ревності є характерною рисою особистості, важливо стонукати клієнта до аналізу своїх почуттів та сприяти звиканню до стану невпевненості, якого не потрібно боятися. 3) Особистісні риси того, кого ревнують. Змалювати один збірний образ, характерний для людини, яка викликає відчуття ревності, практично неможливо. Прийнято вважати, що людина активна, схильна до знайомств, брехні та зі слабо розвиненими моральними принципами, складає враження непостійної та схильної до зради. Звичайно, такі ситуації можуть провокувати недовіру та ревності. Проте, це може бути не більше ніж стереотипне уявлення про об'єкт ревності, тобто потенційного зрадника. Так приревнувати можливо будь-кого. 4) Сумісність партнерів стосовно розвитку почуття ревності. Наприклад, шлюб чоловіка, який схильний до різних знайомств, зі спокійною, об'єктивною та самодостатньою жінкою, може і не викликати ревності. Тому психологу слід оцінити серйозність та реалістичність звинувачень. Адже проблема може бути перебільшена клієнтом. 5) Ревності можуть бути ситуативно обумовленими. Бувають випадки, коли клієнт – "ревнивець" – веде вимушено замкнений спосіб життя, а його партнер вимушений часто спілкуватись з різними людьми і подорожувати. Тоді людина втягується у замкнене коло власних переживань. Замість раціонального пояснення такі емоції доповнюються здогадками і виснажують людину. Але ситуація загалом може не мати реального підґрунтя.

Ще однією ситуацією, що призводить подружжя чи окремих клієнтів до консультанта, є *переживання ситуації розлучення*. З вирішення цієї проблеми існує дуже багато літератури. Загальний алгоритм роботи з парою, яка розлучається, на консультації зводиться до установки, що розлучення це не просто факт розриву між подружжям, а перерформатування всього їх установленого життєвого простору. Образ сім'ї інтегрується у всі сфери особистості людини. Розпад такої Я-концепції призводить до тяжких переживань та наслідків. Тим більше, якщо зміст сімейного життя був сповнений позитивними та значущими подіями, в цей процес було витрачено значну частину життя. Типи реагування, як і стратегії поведінки, з якими психологу частіше доводиться працювати, у разі припинення стосунків, можуть бути різними. Це залежить від специфіки процесу розлучення (форми, глибини, тривалості, кількості залучених учасників). Серед найбільш розповсюджених стратегій поведінки у ситуації розлучення можна виокремити наступні: 1) Вороже-ненависна. Партнер демонструє свою неприязнь, а паралельно втягує в ситуацію всі можливі засоби, щоб повернути чоловіка чи дружину. Останньому намагаються довести, як неправильно той вчинив. 2) Загострення кохання. Прояви штучно посиленних почуттів для налагодження доброзичливих стосунків. Наступним кроком буде розмова про почуття та бажання оновити почуття. Психолог має розуміти, що явно нав'язлива поведінка може вказувати не стільки на бажання реанімувати сімейне життя, скільки виправдати себе та визначитися у подальшому житті. 3) Об'єктивне прийняття реальності. Зведення до мінімуму негативних переживань та надання можливості партнеру змиритися з фактом розлучення та почати нове життя. Психолог у таких випадках забезпечує супровід всіх стадій розлучення з метою мінімізації втрат та несприятливого впливу на дітей

У процесі реалізації цілей сімейного консультування діагностуються стосунки між членами сім'ї. Сімейну діагностику пропонуємо почати з

оформлення психограми подружніх взаємин, яка включає соціально-демографічні характеристики членів сім'ї, визначення кризових періодів у розвитку сім'ї, конфліктні зони, пов'язані з розбіжностями в поглядах на сімейне життя, і міжособистісні стосунки, взаємини з батьками одного або обох партнерів, виявлення сексуальних дисгармоній, індивідуально-типологічних особливостей партнерів. Іноді доцільний збір даних про генеалогію сім'ї. Може бути укладена хронологія фактів сімейного життя: збирається інформація про стосунки подружжя, їхніх батьків, дідів. Це дає змогу як психологові, так і членам сім'ї укласти міжпоколінну модель родини, усвідомити, що всі виросли в сім'ях, які й дотепер спричиняють визначальний вплив на емоції, мислення, поведінку.

Оскільки сім'я - це складна система, психолог-дослідник повинен брати до уваги підсистеми усередині сім'ї, стосунки між індивідами і підсистемами. Шлюбна підсистема (чоловік-дружина). Психологові важливо бачити особливості взаємин між чоловіком і дружиною в сім'ї, здатність подружжя підтримувати один одного. З одного боку, ця підсистема багато в чому визначає мікроклімат сім'ї; з іншої - це чинник, який надалі може грати істотну роль у вибудовуванні дитиною власних статевих ролей. Ця підсистема - одна з найбільш складних для вивчення, вона багато в чому прихована від очей сторонніх. Неодмінною умовою результативної діагностики є встановлення партнерських стосунків психолога з подружжям. Діагностику доцільно реалізовувати із використанням методики виявлення уявлень про ролеву структуру їх сім'ї (Ю. Е. Алешина, Л. Я. Гозман, Е. М. Дубовская), методики «Сімейно-обумовлений стан» (Е. Ейдемиллер, В. Юстицкис), визначення узгодженості сімейних цінностей і ролевих установок в подружній парі (А. Н. Волкова), діагностики енергофізіологічної сумісності зі шлюбним партнером, опитувальника «Шкала любові і симпатії» (З. Рубин, модифікація Л. Я. Гозман, Ю. Е. Алешина), опитувальника «Вимір установок в подружній парі» (Ю. Е. Алешина), опитувальника «Суб'єктивна оцінка міжособистісних стосунків» СОМО (С. В. Духновский), тест-опитувальника задоволеності шлюбом (В. В. Столин, Т. Л. Романова, Г. П. Бутенко), шкали задоволеності шлюбом (М. Панькина), тесту «Особливості спілкування між подружжям» (Ю. Е. Алешина, Л. Я. Гозман, Е. М. Дубовская), тесту «Діагностика типу міжособистісних стосунків» (Т. Лири), варіанту методики «Незакінчені речення» - «Мій лист про подружжя» (С. А. Белорусова), методики непрямой оцінки показників задоволеності шлюбом «Розповідь про зустріч подружжя» (Дж. Готтмана), тесту «Характер взаємодії подружжя в конфлікті» (Ю. Е. Алешина, Л. Я. Гозман, Е. М. Дубовская), опитувальника «Реакції подружжя на конфлікт» (А. С. Кочарян), опитувальника «Аналіз сімейної 135 тривоги» (Е. Г. Ейдемиллер, В. В. Юстицкис), опитувальника установок до сексу (Г. Айзенк), тесту подружньої сумісності (А. Добрович), методики оцінки сексуального профілю.

Батьківська підсистема (мати - батько). Психолог-дослідник концентрує увагу на взаємодії шлюбної пари в якості батьків, прийняті в сім'ї норми взаємин: мати-діти, батько-діти, стиль батьківського відношення. Виховний потенціал сім'ї багато в чому визначається змістом і характером функціонування батьківської підсистеми. Помилки, які допускають батьки, їх спотворені ціннісні установки, протиріччя в системах вимог і багато інших чинників у результаті визначають десоціалізуючий вплив сім'ї на дитину. Діагностика батьківських установок та дитячо-батьківських стосунків

реалізується із застосуванням методик батьківський твір «Історія життя моєї дитини»; опитувач батьківських стосунків (А. Я. Варга, В. В. Столін); дорослий тематичний апперцептивний тест (ТАТ); мальований апперцептивний тест (Л. Н. Собчик); опитувач стилю батьківського виховання АСВ (Е. Г. Ейдемиллер, В. В. Юстицкис); опитувач батьківських установок PARY; опитувач емоційних стосунків в сім'ї ОДРЭВ (Е. І. Захаров); опитувач «Структура батьківського відношення» (Е. О. Смирнов, М. В. Биков); шкала батьківської заклопотаності; методика «Уявлення про ідеального батька» (Р. Г. Овчарова).

При застосуванні системного підходу до емпіричного наукового дослідження сімейної проблематики доцільно використовувати сучасні методики, а саме сімейна генограма, інтерв'ю за генограмою, сімейна соціограма, карта сім'ї, методика «Скульптура сім'ї» (В. Сатір), методика «Сімейний простір», методика «Лінія життя сім'ї», діагностика внутрішньосімейних стосунків за допомогою проектної методики «Три дерева», сімейна дошка, системний тест Геринга, опитувач «Конструктивно-деструктивна сім'я» КДС (Е. Г. Ейдемиллер, В. В. Юстицкис), шкала сімейного оточення ШСО, тест «Діагностика згуртованості і гнучкості сімейної системи» FACES-3 (Е. Г. Ейдемиллер). Більшість методик цього класу було розроблено для застосування у консультативно-терапевтичній практиці, що з одного боку надає високу варіативність та більшу точність сімейного діагнозу та утруднює їх використання для науково-дослідної роботи – з іншого.

Одним з змістовніших інструментів збору інформації про сім'ю являється генограма (М. Bowen, А.В. Черніков), яка є формою графічного сімейного родоводу та слугує для аналізу сімейної історії з позицій системної сімейної психотерапії. На генограмі особливим чином, - за допомогою спеціальних знаків - записується інформація про членів сім'ї принаймні в трьох поколіннях. Генограму складає психолог або психолог з активною участю членів (члена) сім'ї. У будь-якому випадку на матеріалі генограми проводиться детальне інтерв'ю. Генограми показують сімейну інформацію графічно, що дозволяє швидко побачити складні сімейні патерни, і є багатим джерелом гіпотез про те, як проблеми можуть бути пов'язані з сімейним контекстом. Крім того, генограма є коротким резюме і дозволяє фахівцеві швидко сприйняти велику кількість інформації про сім'ю і отримати уявлення про її потенційні проблеми. Незважаючи на складність і різноманітність сімейних взаємодій, які до того ж змінюються з часом, вивчення сімейної історії дозволяє простежити передачу певних форм взаємин від покоління до покоління. Генограма дозволяє графічно діагностувати систему комунікацій в сім'ї і взаємин між її членами. Проте головною сферою її застосування є вивчення сімейних історій (тем) - специфічних, таких, що несуть емоційне навантаження проблем, навколо яких формується конфлікт, що періодично повторюється в сім'ї. Сімейна тема визначає спосіб організації життєвих подій і зовні проявляється в стереотипах поведінки, які відтворюються із покоління в покоління (схильність бути в шлюбі або в безшлюбності, мати або не мати дітей і ін.). Системний підхід припускає, що люди організовують свою поведінку усередині сім'ї відповідно до покоління, віку, статі, структурних і комунікативних параметрів системи. Структура батьківської сім'ї чинить вплив на патерни взаємин і тип сім'ї, яку створює наступне покоління. Згідно з основною гіпотезою, патерни взаємин попередніх поколінь дають моделі для сімейного функціонування в наступних

поколіннях.

Системний підхід дозволяє об'єднати поточний і історичний контекст сім'ї. Генограма допомагає дослідникові простежити «течію тривоги» через покоління і її перетин з поточним сімейним контекстом. При аналізі сімейної історії психолог спирається на такі основні категорії.

- Порядок народження, стать і різниця у віці між дітьми. Моделі поведінки людей багато в чому визначаються тим, чи були вони старшими, середніми, молодшими або єдиними дітьми в сім'ї. Люди, що займають однакове положення в батьківській сім'ї по порядку народження, мають дуже близькі патерни поведінки у власній сім'ї. Важливою моделлю є також взаємини батьків подружжя.

- Збіг життєвих подій. Під ключовими життєвими подіями в генограмі розуміють народження, смерть, брак, розлучення і тимчасовий розподіл, переїзд, серйозні захворювання, зміни у взаєминах, в кар'єрі, зміна місця роботи і учбових закладів, серйозні невдачі і успіхи і так далі. Виділяють 4 типи збігів : 1. Збіг важливої життєвої події в сім'ї з початком розвитку або загострення симптому у якого-небудь її члена. Типовим прикладом цього виду збігу є вікова агресія дитини після народження молодшого брата або сестри. 2. Групування важливих життєвих подій в перехідний між стадіями життєвого циклу період. У цей період сім'ї особливо уразливі. 3. Реакція на річницю і збіг подій за типом «вікового рубежу». 4. Збіг ряду подій з народженням дитини може зробити його положення в сім'ї особливим. Навпаки, дитина, що народилася «не вчасно», коли сім'я не була до цього готова, може нести на собі відбиток прихованого відкидання. Втрата старшої дитини передає його функції наступному, роблячи його надією сім'ї.

- Повторення патернів функціонування в наступних поколіннях. Безліч симптоматичних патернів, таких як залежності, фізичні симптоми, насильство і суїциди, схильні відтворюватися з покоління в покоління. Виявлення і дослідження таких патернів може допомогти сім'ї краще зрозуміти 140 використовувані способи адаптації і знайти альтернативи, щоб уникнути повторення неприємних моделей в сьогоденні і в майбутньому. Спадщина «сімейних програм» може чинити вплив на очікування і вибори в сьогоденні. Вибір життєвого шляху також може відштовхуватися від життєвого досвіду і інтересів попередніх поколінь.

- Тріангуляція як модель передачі патернів взаємин. Аналізуючи генограму, можна побачити повторення динамічних взаємин. Існування діади нестійке, тому пара має тенденцію втягувати третього для стабілізації своїх взаємин. Тріангуляцію вважають основним механізмом передачі патернів взаємин від покоління до покоління. Однією з терапевтичних стратегій при цьому є відмова від трикутника, робота над рішенням проблем діади безпосередньо один з одним. Якщо подружжя має дистантні або конфліктні стосунки, то їх діти повторять ці моделі дистанційованого шлюбу. Таким чином, використання методу генограми дає можливість психологу вивчити сімейну історію, простежити передачу певних форм взаємин від покоління до покоління, виявити існуючі конфліктні стереотипи поведінки, а також допомогти відпрацювати і відреагувати їх в психічному змісті особистості.

Методика «Лінія життя сім'ї» бере початок від індивідуальної методики, розробленої подружжям Крониками, - «Твоя лінія життя». «Лінія

життя сім'ї», або «Лінія часу» (А.В. Черников), досить проста: по горизонталі прокреслюється лінія часу з відміткою років, місяців і навіть днів - на розсуд психолога. Проводяться вертикальні лінії, і над ними надписуються події життєвого циклу сім'ї. Наприклад: «Перше знайомство з Інною», «Одружилися», «Перша сварка» і інш. Ця методика дозволяє організовувати важко порівнянну інформацію про сімейну історію в зручнішій графічній формі. Події сімейної історії можуть вводити як самі члени сім'ї, так і психолог. Окрім простого варіанту «Лінія часу» можна використовувати, об'єднуючи її із способами зображення сімейної структури і взаємин в сім'ї, тобто з елементами генограми. Це дозволяє відбити хід змін найважливіших параметрів сімейної системи в часі.

При застосуванні методики «Сімейна соціограма», піддослідному пропонується намалювати коло і в ньому себе і членів своєї родини у формі кружків, підписуючи їх так, щоб було зрозуміло, хто з членів сім'ї де розміщений. Результати проєктивного тесту «Сімейна соціограма», який виконують всі члени родини, піддаються аналізу за такими критеріями: • кількістю членів сім'ї, що потрапили у площину кола; • розміром кружків, що свідчить про значущість членів сім'ї для піддослідного; • розміщенням кружків один щодо одного у площині тестового поля кола; • відстанню між кружками, що визначає психологічну відстань між членами сім'ї. Метод скульптур. Під методом скульптур розуміється процес розставляння, в ході якого реальні учасники, наприклад члени сім'ї або особи, що заміщають їх, зображують дану соціальну систему в деякому просторі. Першими формами таких розставлянь були ролеве програвання і інсценування в психодрамі. Серед сімейних психологів до цих методів тяжіли послідовники традицій гештальттеорії і гуманістичній психології. До них передусім відноситься орієнтована на розвиток сімейна терапія В. Сатир. Частково до них можна віднести структурну техніку С. Минухіна. Як і в усій соціометричній техніці (в першу чергу в соціограмах), в розставляннях беруть участь «реальні» дійові особи в якості протагоністів. Учасниками розставлянь можуть стати як самі члени системи, так і представники (як, наприклад, в методиці Б. Хеллінгера), що заміщають їх. Серед переваг цієї техніки варто відмітити той факт, що особи, що беруть участь в розставлянні, переживають ситуацію безпосередньо. «Реальні» розставляння надають в той же час мало можливостей для емоційного дистанціювання. Таким чином, вказана перевага легко може стати недоліком з непередбаченими наслідками: людина діє під враженням від сили тяжіння ритуальної групової дії, в якій були публічно використані його потреби з метою привнести «оздоровлення». Методика «Сімейна скульптура» яка спочатку була призначена для психотерапевтичної практики з сім'ями, стала використовуватися для визначення міри емоційної близькості і дистанції в сім'ях, можливих відмінностей між представленнями учасників розставляння, відмінностей у впливі окремих членів сім'ї на розставляння і об'єм бажаних змін. **Методика «Сімейна дошка»**. Концепт

«Сімейна дошка» висунула робоча група під керівництвом К. Людевіга. Психологи поставили перед собою мету: отримати простий в застосуванні і по можливості концептуально незалежний інструмент для дослідження, виміру і документування процесів сімейної терапії, який дозволяв би фіксувати сімейну динаміку, не вдаючись до методів аналітичної психодіагностики. Використання

«Сімейної дошки» показало, що вона виявилася застосовною не лише для початкової мети, але і в багатьох інших областях, що мають відношення до сім'ї.

«Сімейна дошка» була створена у вигляді настільної гри. Вона є мініатюрною версією сімейної скульптури. На відміну від «живих» сімейних скульптур (В.Сатир) розставляння на дошці створює символічний, так званий «віртуальний» комунікативний рівень і відбиває відмінність стосунків до кожного «реального» персонажа. Таким чином, вона надає нову і особливу можливість для метакомунікацій усередині досліджуваної сімейної системи. Завдяки слабкій структурованості матеріалу «Сімейна дошка» допускає велику різноманітність в постановці питань. Розставляння фігур можна змінювати залежно від цілей сесії, і при цьому вдається уникнути ризику, що учасники будуть схильні до психічної і фізичної напруги. «Сімейна дошка» є прекрасним засобом для дослідження актуальних проблем сім'ї, а також для реконструкції подій минулого і конкретизації образів майбутнього. Процедура проведення обстеження передбачає інтерпретацію розставляння за допомогою «Сімейної дошки» залежить від завдань дослідження. Фаза 1. Стандартне розставляння. Фігури пропонуються в тому виді, в якому вони знаходяться в коробці. Після отримання інструкції учасники мають стільки часу, скільки їм необхідно для створення розставляння, що задовольняє їх. Після закінчення розставляння їм задаються питання. 1. Кого представляють ті або інші фігури? 2. Що ви хотіли зображувати? 3. Що означають ті або інші параметри фігур (розмір, форма, розміщення на поверхні, відстані, напрям погляду, окремі підсистеми і загальна картина розташування фігур)? На цьому обстеження може закінчуватися або перейти до наступного етапу. Фаза 2. Фаза інтервенцій. Типовою інтервенцією є «Видалення», наприклад: важливу, вирішальну фігуру можна переставити на зовнішнє поле, рухаючи її в напрямі, зворотному її погляду. Учасникові після цього пропонується відреагувати на цю інтервенцію і пояснити, що означає для нього це видалення. Фаза 3. Динамічна гра. Дослідник може здійснювати різні перестановки і спостерігати, яку реакцію вони викликають у клієнта. Цей процес цілком відповідає «діалогу без слів». Під час проведення усіх цих інтервенцій важливо звертати увагу на те, щоб кількість навантаження залишалася дозованою для учасників. Як правило, сприятливо розцінюється, якщо до закінчення розміщувального процесу напруга спадає, тоді клієнтові ще раз пропонується відновити початкову картину або своє бачення ідеальної картини. Ця гра, природно, недопустима в тих випадках, коли розставляння на сімейній дошці застосовується у кінці сесії як завершальна інтервенція. При роботі з парами або будь-якими іншими системами, що включають декілька осіб, було б переважно, щоб учасники могли створювати свої розставляння персонально, тоді у них буде можливість порівняти розставляння один з одним. Фаза 4. Документування, розставляння повинні бути зафіксовані знеобхідною точністю.

Системний тест Геринга (FAST) є розвитком методики «Сімейна дошка» і відноситься до класу техніки розставлянь із застосуванням заміщаючих фігур для членів сім'ї. Тест Геринга створювався на підставі структурної моделі сім'ї. За допомогою тривимірного розставляння на дошці, розділеній на квадрати, тест дозволяє виміряти міру близькості і ієрархії взаємно незалежним і очевидним способом. Щоб уникнути неоднозначності при розставлянні і оцінюванні, випробовуваним дається інструкція, в якій пояснюється значення різних параметрів пропонованого інструментарію. Емоційна близькість між членами сім'ї представлена тут як дистанція між фігурами. Гнучкість сімейної структури також може бути об'єктивно виміряна шляхом оцінки, наприклад, змін в розставлянні сім'ї до, в час і після конфлікту. Стосунки влади вдало моделюються в тесті різною висотою фігурок. Велика кількість досліджень, проведених з сім'ями, підтвердила, що ці три показники досить точно і цілісно відбивають сприйняття клієнтами стосунків в сім'ї. Процедура проведення FAST багато в чому подібна до процедури проведення методики «Сімейна дошка» і складається з чотирьох етапів. Етап 1. Збір короткого анамнезу про сім'ю: кількість членів сім'ї, їх вік, соціальний статус, чи страждали вони психічними розладами і іншими хронічними захворюваннями, чи були госпіталізації і так далі. Етап 2. Фіксація сімейних репрезентацій одного випробовуваного або усієї сім'ї, як в груповому варіанті. Дослідник на спеціальному бланку відбиває розставляння фігур в типовій, конфліктній і ідеальній сімейних ситуаціях. Етап 3. Фіксація спостережень за поведінкою випробовуваного під час проведення тесту. З чиєї фігури почав? Що викликало коливання, спонтанні зауваження? І так далі. Етап 4. Інтерв'ю після кожної репрезентації. Аналіз і інтерпретація тесту ведуться відносно усієї сім'ї в цілому і двох її підсистем окремо - подружньою і дитячою. Існують норми, отримані в результаті дослідження американських і західноєвропейських сімей, відносно міри згуртованості і ієрархії. Розрізняють низький, середній і високий рівень цих параметрів. Відповідно до цього визначається збалансованість підсистем і сім'ї в цілому. Окрім цього, тест відбиває наявність таких структурних порушень, як перевернута ієрархія (висота фігурки дитини рівна або вище за висоту фігурки одного або обох батьків) і коаліції між поколіннями (відстань між фігурками батьків більша, ніж між дитиною і одним з батьків). Для додаткового дослідження взаємин в сім'ї в тесті є кольорові фігурки трьох кольорів, за допомогою яких випробовуваний може підкреслити різницю в поведінці і характері різних членів сім'ї. Розглядаючи шляхи розвитку сімейних діагностичних методів можна виділити методи клінічної діагностики і емпіричні діагностичні методи. До клінічних методів відносять клінічну сімейну бесіду і скульптурне розставляння; до емпіричних методів – стандартизовані сімейні інтерв'ю, процедури спостереження і цілий ряд шкал та опитувальників. На підставі цієї моделі Д. Олсон і його колеги створили різні версії опитувачів FACES (Family Adaptability and Cohesion Evaluation Scales). Цей інструментарій давав можливість відрізнити «дисфункціональні сім'ї», які відповідали екстремальним типам сімей, від тих, що «нормально функціонують». Шкали FACES дозволяють швидко, ефективно і достовірно оцінити процеси, що відбуваються в сімейній системі, і намітити мішені психотерапевтичного втручання. Методика розроблена для оцінки двох

основних параметрів в «круговій моделі» функціонування сім'ї - сімейній згуртованості і сімейній адаптації та дозволяє визначити 16 типів сімейних систем. Чотири з них є помірними по обох рівнях і називаються збалансованими. Чотири є екстремальними, оскільки мають крайні показники по обох рівнях. Вісім типів відносяться до середніх: один з параметрів тут екстремального рівня, а інший - збалансованого. Опитувальник самооцінки спроектований таким чином, що дозволяє оцінити те, як члени сім'ї зараз сприймають свою сім'ю і який би вони хотіли її бачити. Розбіжність між реальним сприйняттям і ідеалом визначає ступінь задоволеності існуючою сімейною системою. «Ідеал» дає інформацію про напрям і ступінь змін в сімейному функціонуванні, які хотів би здійснити кожен випробовуваний. Чим більше розбіжність між ідеалом і реальним. Шкали FACES є найбільш використовуваним методом досліджень сімейної системи.

Для діагностики і психологічної роботи з жінкою і її родиною у період очікування і виховання дитини необхідні чіткі уявлення про те, що розуміється під готовністю до материнства. У такій готовності Філіпова Г. Г. виділяє 5 основних блоків: 1. Особистісна готовність: загальна особистісна зрілість (адекватна віково-статева ідентифікація; спроможність до прийняття рішень і відповідальності; тривка прихильність; внутрішня каузальна атрибуція та внутрішній локус контролю; відсутність залежностей) і особистісні якості, необхідні для ефективного материнства (емпатія; спроможність до спільної діяльності; спроможність бути «тут і тепер»; творчі здібності; інтерес до розвитку іншої особистості; інтерес до діяльності вирощування і виховання; уміння одержувати задоволення; культура тіла). 2. Адекватна модель батьківства: адекватність моделей материнської і батьківської ролей, що сформувалися в своїй родині, по відношенню до моделі особистості, сім'ї і батьківства своєї культури; оптимальні для народження і виховання дитини батьківські настановлення, позиції, виховні стратегії, материнські відношення. 3. Мотиваційна готовність: зрілість мотивації народження дитини, при якій дитина не стає засобом: засобом статеворолевої, вікової і особистісної самореалізації жінки; засобом утримання партнера або зміцнення родини; засобом компенсації своїх дитячо-батьківських відносин; засобом досягнення певного соціального статусу тощо. 4. Сформованість материнської компетентності: відношення до дитини як до суб'єкту не тільки фізичних, але і психологічних потреб і суб'єктивних переживань; сензитивність до стимуляції від дитини; спроможність до адекватного реагування на прояви дитини; спроможність орієнтуватися для розуміння стану дитини в період її розвитку; необхідні знання про фізичний і психічний розвиток дитини, особливо вікові особливості її взаємодії з миром; спроможність до спільної діяльності з дитиною; навички виховання і навчання, адекватні віковим особливостям дитини.

5. Сформованість материнської сфери. Материнство як частина особистісної сфери жінки (материнська потрібнісно-мотиваційна сфера) включає три блоки (емоційно-потрібнісний; операціональний; ціннісно-змістовий), зміст яких виявляється в онтогенезі жінки (у взаємодії з власною матір'ю і іншими носіями материнських функцій; у сюжетно-рольовій грі в ляльки і родину; у взаємодії з немовлям до народження своєї дитини; в період статевого визрівання; у взаємодії з власними дітьми). У кожному блоку повинні бути сформовані необхідні компоненти. В емоційно-потрібнісному: реакція на

всі компоненти гештальта дитинства (фізичні, поведінкові, продуктивно-діяльнісні особливості дитини); об'єднання компонентів гештальта дитинства на дитину як об'єкта материнської сфери; потреби у взаємодії з дитиною, у турботі і догляді за нею; потреби в материнстві (в переживанні відповідних виконанню материнських функцій станів). В операціональному: операції вербального і невербального спілкування з дитиною; адекватний стиль емоційного супроводу взаємодії з дитиною; операції догляду за дитиною з необхідними стильовими характеристиками (впевненість, дбайливість, м'якість рухів). У ціннісно-смысловому: адекватна цінність дитини (дитина як самостійна цінність) і материнства; оптимальний баланс цінностей материнської і інших потрібнісно-мотиваційних сфер жінки.

Діагностика та корекція репродуктивної поведінки особистості наступні методики :

Рольовий опитувальник дітородіння (РОД) Родштейн М.М; Анкета «Стресогенні аспекти безпліддя» І.Ю. Свяцкевич; Опитувальник материнського ставлення ОМС В.В. Волкової; Методика дослідження репродуктивної установки «Факти, що асоціюються з народженням дитини в сім'ї» В.В. Бойко у модифікації О.С. Каримової; Опитувальник вивчення репродуктивних установок О.С. Каримової; Опитувальник «Тест ставлень вагітних» І.В. Добряков; Незакінчені речення «Вивчення репродуктивних установок дітей» Т.В. Пальцевої; Стандартизоване інтерв'ю для дослідження репродуктивних установок (розробка О.С. Каримової); Психологічна готовність до пологів (розробка О.А. Касьянової); Проективний малюнок «Моя майбутня дитина» у модифікації Г.Г. Філіппової; Дослідження репродуктивної установки – проективний малюнок «Моя сім'я» + «Моя майбутня сім'я» модифікація Т.В. Пальцевої; Вивчення уявлень про батьківство – твір «Бути батьками. Що це значить особисто для мене» С.Ю. Дев'ятих. Корекція репродуктивної поведінки особистості (наприклад Програма спецкурсу «Жіноча ідентичність і репродуктивна установка» (М.М. Родштейн та інше).